

DOR:

نوع مقاله: پژوهشی

## تدوین سناریوهای توسعه گردشگری روستایی در شهرستان هریس

فاطمه کاظمیه<sup>۱\*</sup>، حسین کوهستانی<sup>۲</sup>، امیرعلی وظیفه<sup>۳</sup>

(دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۴؛ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۴)

### چکیده

گردشگری روستایی بخشی از بازار گردشگری و منبعی برای اشتغال و درآمد می‌باشد. از همین رو، برنامه‌ریزی و آینده‌نگاری توسعه پایدار گردشگری، توجه بسیاری از سیاست‌گذاران، جامعه‌شناسان و برنامه‌ریزان در سراسر جهان را به خود معطوف کرده است. پژوهش حاضر بر اساس نیاز به آینده‌پژوهی در حوزه گردشگری روستایی شهرستان هریس می‌باشد. این پژوهش در صدد رسیدن به پاسخی قانع‌کننده به این سؤال است که سناریوهای توسعه آینده گردشگری روستایی شهرستان هریس کدامند؟ بر این اساس، پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش توصیفی-تحلیلی است. ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش شامل استفاده از اسناد و مدارک (کتابخانه‌ای)، مصاحبه و پرسشنامه می‌باشد. پانل افراد پاسخ‌گو متشکل از ۳۰ نفر از اساتید دانشگاهی و همچنین خبرگان برنامه‌ریزی و توسعه بود. تعداد ۶۲ سناریو با سازگاری بالا انتخاب شدند و با توجه به اینکه هر کدام از عوامل کلیدی دارای تعداد سه سناریو محتمل هستند. هر یک از سناریوها به سه دسته، مطلوب، ایستا و بحرانی تقسیم شدند. «عدم اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ای مشخص برای توجه به گردشگران روستایی به عنوان سفیران فرهنگی» به عنوان سناریوی سازگار‌شناسایی شد که با فرض «برنامه‌ریزی منسجم و کارآمد در راستای طراحی فضاهای مناسب جهت برگزاری مراسم و آئین‌های سنتی با بهره‌گیری از نمادهای فرهنگی (طراحی مسیرهای فرهنگی برای گردشگران)» پشتیبانی می‌شود.

**واژه‌های کلیدی:** آینده‌پژوهی، گردشگری روستایی، هریس.

<sup>۱</sup> دانشیار گروه ترویج و توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

<sup>۲</sup> دانشیار گروه ترویج و توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

<sup>۳</sup> کارشناس ارشد توسعه روستایی، گروه ترویج و توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز، ایران.

### مقدمه

گردشگری به فعالیت‌هایی اطلاق می‌شود که گردشگران برای دستیابی به اهدافی مانند کسب‌وکار، گذراندن اوقات فراغت و یا سایر اهداف شخصی به مقصدی خارج از محیط معمول خود و برای مدت کمتر از یک سال انجام می‌دهند (Lew *et al.*, 2006). همچنین گردشگری به معنای حرکت از یک مکان به مکان دیگر و دربرگیرنده برنامه‌ریزی سفر، مسافرت به مکان مورد نظر و اقامت در آنجا، بازگشت و یادآوری خاطرات است (نصراللهی و همکاران، ۱۳۹۴). در طول قرن گذشته، گردشگری به دلیل بهبود سرعت، اینمنی، قابلیت اطمینان و آسایش در مقوله حمل و نقل افزایش یافته است. از سوی دیگر، این اثر با کاهش نسبی و حتی مطلق در هزینه سفر و میزان تحرک شخصی از طریق استفاده از خودرو، افزایش یافته است (Butler, 2009).

پیشرفت گردشگری باعث شده که فعالیت‌های حوزه گردشگری به یک فعالیت جهانی تبدیل شود که در برگیرنده بخش‌هایی از صنایع مختلف است که با یکدیگر همکاری می‌کنند تا نیازهای گردشگران را مرتفع سازند (Marais *et al.*, 2017). این پیشرفت‌ها گردشگری را به عنوان بزرگ‌ترین و مهم‌ترین صنعت اقتصادی جهان، که در توسعه اقتصادی-اجتماعی کشورها اهمیت یافته، مورد توجه مدیران و برنامه‌ریزان محلی، منطقه‌ای و ملی قرار داده است (امیر فخریان و معینی، ۱۳۹۶). پیشرفت گردشگری و تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از بخش‌های مختلف زمینه توجه و ارتباط آن را با رشته‌های مرتبط فراهم کرده است (Butler, 2009).

گردشگری فعالیتی ترکیبی و مستلزم مشارکت بخش‌های مختلف و متعدد جامعه است و به همان میزان نیز اثرات گسترده‌ای را در بر دارد. از همین رو، در هر مرحله نیازمند برنامه‌ریزی و هماهنگی است (سازمان جهانی گردشگری، ۱۳۷۹). نهاد بین‌المللی همکاری اقتصادی و توسعه گردشگری روستایی را فعالیتی چندوجهی و گسترده تعریف می‌کند که شامل طبیعت‌گردی، کوهنوردی، سوارکاری، پیاده‌روی، ماجراجویی، ماهیگیری و شکار، سفرهای آموزشی-پژوهشی، سفرهای فرهنگی-تاریخی و در قسمتی از نواحی گردشگری بازدید از جوامع قومی و نژادی می‌شود. لین (Lin, 2009) در یک بازنگری کلی بیان می‌کند که پیش‌زمینه‌های بسط گردشگری روستایی حاکی از مفهومی پیچیده و چندوجهی است. در ابتدا، این مفهوم بیشتر با گردشگری مزرعه و گردشگری کشاورزی ارتباط داشت، لیکن بعد از صورت‌های متنوعی از گردشگری روستایی نمایان شد (نعمتی، ۱۳۹۹). گردشگری روستایی بخشی از بازار گردشگری و منبعی برای اشتغال و درآمد بوده و می‌توان آن را ابزار مهمی برای توسعه اقتصادی، اجتماعی و بوم‌شناختی جوامع روستایی قلمداد کرد (اصولی و ولی نژاد، ۱۴۰۰). در کشورهای بسیاری این امر با خطمشی‌های کشاورزی در ارتباط است و غالباً به عنوان راهبردی برای حفظ محیط‌زیست و فرهنگ سنتی روستایی مطرح می‌شود (رکن‌الدین افتخاری و قادری، ۱۳۸۱). توسعه گردشگری در مناطق روستایی عنصری اساسی و یکی از راههای نجات روستا از فقر، مهاجرت و مشکلات اقتصادی و اجتماعی است. علاوه بر این، گردشگری به مثابه متغیری تأثیرگذار در افزایش زیرساخت‌ها، ارتقای تبدلات اجتماعی و فرهنگی، جلب سرمایه‌های سرگردان و به جریان انداختن آن در محیط روستا در راستای نیل به سطحی از توسعه اقتصادی تلقی می‌شود (شاهی‌پور و مجتبی‌زاده، ۱۳۹۵).

گردشگری نقش مهمی در اقتصاد جهانی ایفا می‌کند و به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل رشد اشتغال و توسعه اقتصادی محسوب می‌شود (El-Gohary, 2016)، به طوری که این فعالیت در چند دهه اخیر سهم عمده‌ای در توسعه منطقه‌ای و ناحیه‌ای کشورها داشته است (شماعی و موسی‌وند، ۱۳۹۰). واقعیت این است که امروزه گردشگری به عنوان بزرگ‌ترین منبع درآمد ارزی کشورها به حساب می‌آید (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۴). در طول چند دهه گذشته، گردشگری یکی از نیروهای اصلی برای رشد اقتصادی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته تبدیل شده است (Alam & Paramati, 2016). گسترش بخش گردشگری اغلب به صورت مثبت بر اقتصاد و سلامت جوامع تأثیر می‌گذارد (Andrade & Dimanche, 2017) و نه تنها منبع درآمد خارجی برای کشورهای در حال توسعه محسوب می‌شود؛ بلکه سهم عمده‌ای در تولید ناخالص داخلی دارد (Njoroge, 2014). همچنین سیاست‌گذاران نیاز به تصمیم‌گیری مؤثر برای تعیین مسائل مشکل‌ساز و معرفی راهبردها و سیاست‌هایی به منظور افزایش توسعه اجتماعی-اقتصادی خود دارند. به طور کلی، درجه نسبی توسعه اجتماعی-اقتصادی یک منطقه در مقایسه با توسعه اجتماعی-اقتصادی کشور

یا مناطق دیگر ارزیابی می‌شود (Dogru & Sirakaya-Turk, 2017). از دیدگاه سیاست‌گذاران، توسعه گردشگری به معنای تعداد مشاغل ایجادشده می‌باشد؛ با این حال، اثرات آن تنها به ایجاد شغل محدود نمی‌شود و انتظار می‌رود افزایش شغل به افزایش منافع اجتماعی و اقتصادی، کاهش بیکاری، افزایش دستمزد، درآمد و سود برای کسبوکارهای محلی و افزایش درآمدهای مالیاتی برای دولت منجر شود (Cheng, 2011).

بسیاری از برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه از صنعت گردشگری به عنوان رکن اصلی توسعه پایدار یاد می‌کنند. در این راستا، گردشگری روسایی نیز جزئی از صنعت گردشگری به حساب می‌آید که می‌تواند با برنامه‌ریزی اصولی و مناسب و شناسایی مزیتها و محدودیتهای گردشگری روسایی، نقش مؤثری در توسعه این مناطق و در نتیجه توسعه ملی و تنوع‌بخشی به اقتصاد ملی بر عهده داشته باشد (رکن‌الدین افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵). گردشگری روسایی در دنیا امروز یکی از بخش‌های مهم فعالیت‌های اقتصادی محسوب می‌گردد. این فعالیت مهم اقتصادی از دیدگاه‌های مختلفی مورد توجه قرار گرفته است. بعضی آن را به عنوان بخشی از بازار گردشگری می‌شناسند و عده‌ای نیز آن را سیاستی برای توسعه روسایی قلمداد می‌کنند (رکن‌الدین افتخاری و قادری، ۱۳۸۱). نواحی روسایی در طی قرن‌ها به عنوان مهم‌ترین مرکز فعالیت‌های اقتصادی در بخش کشاورزی در نظر گرفته می‌شوند و امروزه، علاوه بر فعالیت‌های کشاورزی و دامپروری، به عنوان کانون‌های گردشگری نیز مطرح هستند. گردشگری به عنوان یک راهبرد توسعه‌ای خوب برای مناطق روسایی در نظر گرفته شده است که متناسبن بهبود معیشت خانوارهای روسایی است (معدنی و تقوی زیروانی، ۱۴۰۱). گردشگری می‌تواند زمینه مناسبی را برای سرمایه‌گذاری در نواحی روسایی فراهم سازد و فرصتی را در اختیار کشورهای کمتر توسعه‌یافته برای تحریک رشد اقتصادی در راستای افزایش تولید و ایجاد فرصت‌های شغلی قرار دهد (نجفی کانی و نجفی، ۱۴۰۰).

عدم توانایی در پیش‌بینی دقیق آینده و همچنین پیچیدگی‌های ناشی از تغییرات روزافرون باعث شده تا محققان از قابلیت‌های دانش نوظهور آینده‌پژوهی بهره برد و – این دانش را وارد بطن فعالیت‌های برنامه‌ریزی و پیش‌بینی تحولات کنند. این رویکرد در عرصه مطالعات آینده به سرعت در میان بسیاری از کشورها گسترش یافت و با گذشت کمتر از دو دهه، عرصه‌های مختلف علم را نیز در نور دید. به عبارتی دیگر، حضور مؤثر در روند تحولات آینده، کاهش تهدیدات و افزایش فرصت‌ها و گزینه‌ها، نیازمند رویکردی آینده‌پژوهانه است که امکان کنشگری در رخدادهای آینده را فراهم می‌سازد (شمس و همکاران، ۱۳۹۵).

در دهه‌های اخیر موضوع شناخت جامعه و تفکر درباره آینده آن وارد یک مرحله کیفی جدیدی شده است. نخست اینکه واقعیت اجتماعی بسیار گستردگر و پیچیده‌تر از آن است که در علوم متعارف تصور شده است و دوم اینکه جهان واقعی سرشار از بینهایت توان‌های نهفته و ناشناخته است که به آسانی نمی‌توان به تمامی آن دست پیدا کرد (مهدی‌زاده، ۱۳۸۸). توجه به آینده نقش مؤثری در توسعه و نیز کاربست سیاست‌های درست در ساختار برنامه‌ریزی منطقه داشته است. از حدود دهه ۱۹۸۰ به بعد به دنبال تحولات وسیع و ژرف در عرصه «شناخت‌شناسی» و «فلسفه علم» و نیز گسترش شگرف فناوری ارتباطات و اطلاعات، مباحث مربوط به پیش‌بینی و آینده‌نگری امکانات جدیدی برای تکامل پیدا کرد (ناظمی، ۱۳۹۰). با بهره‌گیری از طیف وسیعی از روش‌ها و به جای تصور «فقط یک آینده» به گمانه‌زنی‌های نظاممند و خردورزانه در مورد نه فقط «یک آینده» بلکه «چندین آینده متصور» مبادرت می‌شود (ناصرپور، ۱۳۸۲). به همین دلیل آینده‌پژوهی فقط پژوهش درباره آینده نیست، بلکه شناسایی منابع و توانایی‌های انسان برای ساختن آینده‌های بهتر است. در یک کلام، آینده‌پژوهی مجموعه‌ای از دانش، برنامه‌ریزی و مدیریت آینده است؛ آینده‌ای که یکسو و خطی نیست، بلکه با انتخاب آگاهانه و اقدامات اندیشه‌یده انسانی سروکار دارد.

سناریو چیست؟ آیا همه شرح‌ها و توصیف‌های آینده سناریووار هستند؟ و سناریوها را برای چه کاری می‌توان استفاده کرد؟ تعریف واحدی برای سناریوها یا برنامه‌ریزی سناریووار وجود ندارد؛ ولی به طور کلی می‌توان سناریو را به عنوان چشم‌اندازی جهانی و فراگیر تعریف کرد که تصویری سراسرمنما (panorama) از آنچه بشر ممکن است در آینده‌ای قابل پیش‌بینی با آن مواجه شود، ترسیم می‌کند. با این حال، تحلیل سناریوی امروزی نیازمند توجه به پدیده‌های جاری «عینی‌تر» در جهان واقعی به منظور پیش‌بینی خروجی‌های آینده است. سناریونگاری به عنوان یکی از روش‌های

## تدوین سناریوهای توسعه گردشگری روستایی در شهرستان هریس

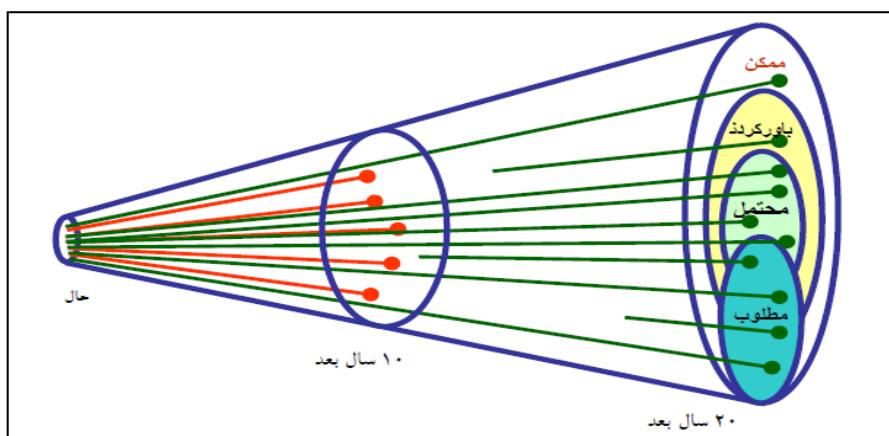
آینده‌پژوهی، برآمده از دنیای سینما و تئاتر است. سناریوها در آینده‌پژوهی، نگاهی از دریچه و منظری خاص به آینده است که در آن داستان دارای سازگاری منطقی است. سناریوهای تصاویر و یا طرح‌هایی درباره چگونگی آشکار شدن آینده هستند. سناریونگاری روشی منظم و منضبط است که از آن برای کشف نیروهای پیشran کلیدی در بافت تغییرات شتابان محیط، پیچیدگی‌های فوق العاده و عدم قطعیت‌های متعدد استفاده می‌شود. این روش هنگام شناخت محیط پیرامونی، تفکر درباره آینده‌های بدیل و نهایتاً تصمیم‌گیری‌های راهبردی مفید است (علیزاده طولی و همکاران، ۱۴۰۱). در ترسیم سناریوها، سه سطح شامل آینده‌های ممکن، آینده‌های باورکردنی و آینده‌های محتمل ارزیابی می‌شوند (نگاره ۱):

آینده‌های ممکن (Possible Futures): شامل تمامی وضعیت‌های ممکن است که می‌تواند در آینده محقق شود. این طیف از آینده‌ها، مجموعه تصاویری هستند که انسان برای آینده‌اش در نظر دارد و عمدهاً تخیلی و حاصل تصویرپردازی ذهن بشر است. این آینده‌ها، فراتر از دانش و علم بشر امروزی است.

آینده‌های باورکردنی (Plausible Futures): شامل مواردی است که بر اساس دانش فعلی بشر، امکان ظهور آن‌ها در آینده وجود دارد و برخلاف آینده‌های ممکن که متناقض با اصول و دانش فعلی بشر هستند، این آینده‌ها منطبق بر این اصول هستند. آینده‌های باورکردنی، زیرمجموعه‌ای از آینده‌های ممکن می‌باشند.

آینده‌های محتمل (Probable Futures): به آینده‌هایی اشاره دارد که احتمالاً تحقق می‌یابند. این آینده‌ها زیرمجموعه‌ای از آینده‌های باورکردنی هستند.

آینده مطلوب (Perferable Futures): در سناریونویسی برای آینده، ترکیبی از آینده‌های ممکن، محتمل و باورکردنی، به عنوان آینده مطلوب ترسیم می‌شود (Lindgren & Bandhold, 2003).



نگاره ۱- دامنه آینده‌های بدیل در افق برنامه‌ریزی (Lindgren & Bandhold, 2003)

در زمینه موضوع مورد مطالعه پژوهش‌هایی انجام گرفته است که در این بخش به برخی مطالعات اشاره می‌گردد. بهمن (۱۳۹۳) به مطالعه راهبردهای برنامه‌ریزی، جهت دستیابی به توسعه پایدار گردشگری در روستای ابیانه پرداخته است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد وجود جاذبه منحصر به فرد گردشگری از نظر نوع مسکن و معماری به عنوان مهم‌ترین نقطه قوت، شاخص کمبود و نامناسب بودن اقامتگاه‌ها و مکان‌های سکونتی برای گردشگران به عنوان مهم‌ترین نقطه ضعف و شاخص تخریب محیط‌زیست به عنوان یک تهدید در امر توسعه گردشگری پایدار روستای ابیانه می‌باشد. نتایج مطالعه ویسی و همکاران (۱۳۹۸) نشان داده است که سیستم گردشگری بخش اورامان شهرستان سروآباد در آینده در مسیر توسعه ناپایدار قرار دارد و در شکل‌گیری این وضعیت به ترتیب، پیشان‌های تجمع یافته در شاخص‌های اقتصادی، مدیریتی-نهادی و محیطی-کالبدی، اثرگذارتر از پیشان‌های اجتماعی، عمل خواهد کرد. نتایج مطالعه ایمانی (۱۳۹۹) نشان می‌دهد که از بین ۵۱ عامل کلیدی، ۱۳ عامل در توسعه منطقه‌ای استان اردبیل مؤثر می‌باشد. با تپیه سبد سناریو برای این عوامل، ۴۱ وضعیت محتمل برای آن‌ها شناسایی گردیده و در مجموع دو سناریو قوی،

۱۸۴۱ سناریو ضعیف، ۲۰ سناریو باورکردنی به دست آمده است. قلمی چراخته و همکاران (۱۴۰۰) به شناسایی و تحلیل پیشانهای توسعه گردشگری روستایی در شهرستان ارومیه پرداختند. در این مطالعه ۳۶ عامل در نظر گرفته شده که با توجه به امتیاز بالای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم در نهایت ۱۲ عامل (میزان درآمد از گردشگری، رقابت‌پذیری، میزان استغلال در بخش گردشگری، میزان سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری، تنوع فرصت‌های شغلی گردشگران، آگاهی جامعه محلی و گردشگران، حس اعتماد گردشگر، افزایش فرهنگ گردشگرپذیری، تغییر کاربری اراضی در اثر گردشگری، فضاهای گردشگری، تأسیسات زیربنایی، خدمات رفاهی) به عنوان خروجی میکمک (MICMAC) در آینده توسعه گردشگری پایدار روستاهای شهرستان ارومیه تأثیرگذار بوده‌اند.

هلگادوتیر و هالبر (Helgadóttir & Dashper, 2020) در مطالعه‌ای با عنوان پژوهش گردشگری روستایی شمال اروپا: بررسی و دستور کار تحقیقاتی آینده بر این موضوع تمرکز دارد که چگونه مفاهیم روستایی در زمینه گردشگری شمال اروپا و تحقیقات هتل‌داری منتشرشده در مجله تحقیقات هتلداری و گردشگری اسکاندیناوی ظاهر شده‌اند. کارالی و همکاران (Karali *et al.*, 2021) در پژوهشی با عنوان چهل سال مطالعه گردشگری روستایی به بررسی روند، الگو و دستور کار آینده می‌پردازند. آن‌ها استدلال می‌کنند گردشگری روستایی یک حوزه تحقیقاتی کلیدی در چند دهه اخیر بوده است. با این حال، ارزیابی پیشرفت ابعاد آن به عنوان یک ممیزی نظاممند و جامع، مدت زیادی به تعویق افتاده بود. این مطالعه با تجزیه و تحلیل کتاب‌سنگی بر روی ۴۰۴ مقاله از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۹ نشان داد که گردشگری روستایی در دو دهه اخیر بیشترین رشد را داشته است.

باتوجه به مطالب عنوان شده، امروزه برنامه‌ریزی و آینده‌نگاری توسعه پایدار گردشگری توجه بسیاری از سیاست‌گذاران، جامعه‌شناسان و برنامه‌ریزان در سراسر جهان به خود معطوف کرده است، تا زمینه آینده‌نگری توسعه پایدار گردشگری در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیستمحیطی فراهم شود (رحیمی و همکاران، ۱۴۰۱) و همچنین داشتن نگرشی ویژه به مقوله توسعه روستایی در قالب اهداف مشخص و در پرتو آینده‌نگاری دقیق می‌تواند راهکشای مسائلی باشد که امروزه جامعه روستایی را در بر گرفته و می‌توان با شناسایی سازه‌های مؤثر به سناریونگاری پرداخت. از این‌رو، این پژوهش بر اساس نیاز به برنامه‌ریزی بلندمدت در حوزه گردشگری روستایی شهرستان هریس که با داشتن پتانسیل‌های مختلف یکی از مستعدترین مناطق کشور در جذب گردشگری روستایی است و با توجه به پیشینه تاریخی درخشان، وجود آبوهای متنوع و جاذبه‌های دیدنی قابلیت توسعه گردشگری روستایی را دارد؛ اما با توجه به برنامه‌ریزی نادرست تاکنون آن‌طور که باید در این زمینه موفق عمل نشده است. با توجه به مطالب بیان شده، پژوهش حاضر در صدد رسیدن به پاسخی قانع‌کننده به این سؤال است که سناریوهای تأثیرگذار بر توسعه آینده گردشگری روستایی شهرستان هریس کدام‌اند؟

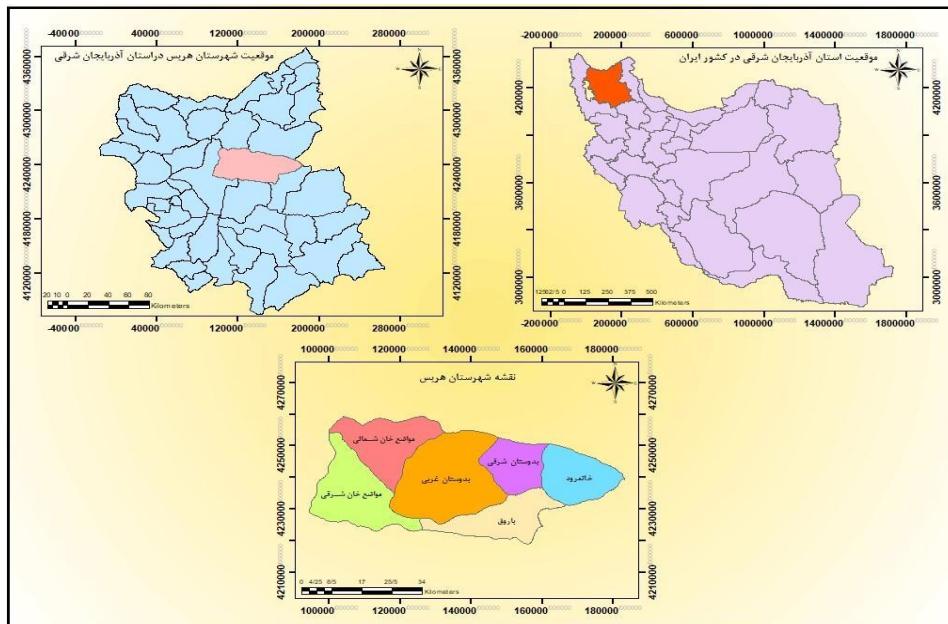
### روش پژوهش

پژوهش حاضر بر اساس هدف از نوع کاربردی و از لحاظ ماهیت و روش از نوع توصیفی-تحلیلی مبتنی بر رویکرد آینده‌نگاری است. بر اساس مطالعات موجود، روش‌های کسب اطلاع در زمینه مطالعات اقتصادی - اجتماعی، می‌تواند به طرق گوناگون دسته‌بندی شوند که با توجه به اهداف پژوهش حاضر از ابزار گردآوری داده‌ها شامل استفاده از اسناد و مدارک (کتابخانه‌ای) و مصاحبه و پرسشنامه استفاده شده است. پانل افراد پاسخگو متشكل از ۳۰ نفر از اساتید دانشگاهی و همچنین خبرگان برنامه‌ریزی و توسعه است.

هریس یکی از قدیمی‌ترین مناطق آذربایجان شرقی است. در وقف‌نامه ربع رشیدی نام بسیاری از آبادی‌های آذربایجان آمده است و نشان می‌دهد که پاره‌ای از آن‌ها نظیر هریس در قرن‌های هفتم و هشتم هجری قصبه‌هایی آباد و بزرگ بوده‌اند. چند بنای تاریخی مهم از دوره فرمانروایی ایلخانان و جانشینان آنان در این بخش بهجای مانده است که عبارت‌اند از: بقعه شیخ اسحاق (در روستای خانقاہ خانمرود)، گورستان مینق، گورستان هیق، گورستان گوور، مسجد سنگی جمال آباد، و مسجد اسنق (مربوط به قرن هشتم هجری). هریس یکی از قدیمی‌ترین مراکز صنعت فرش در ایران و آذربایجان است و فرش‌های «مرز بلند» آن شهرت جهانی دارند.

## تدوین سناریوهای توسعه گردشگری روستایی در شهرستان هریس

شهرستان هریس با وسعت ۲۳۴۵ کیلومترمربع (۵/۱ درصد مساحت استان) در ۶۰ کیلومتری تبریز واقع شده و از سمت شمال با شهرستان‌های ورزقان و اهر، از سمت شرق با استان اردبیل، از سمت غرب با شهرستان تبریز و از سمت جنوب با شهرستان‌های تبریز، بستان‌آباد و سراب هم‌مرز است. نقشه ۱- جغرافیایی محدوده مورد مطالعه را نشان داده است.



نقشه ۱- جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

طبق آخرین تقسیمات کشوری شهرستان هریس دارای دو بخش به نام‌های مرکزی (شامل دهستان‌های بدستان شرقی، خانمرود و باروق)، خواجه (شامل دهستان‌های مواضع خان شرقی، مواضع خان شمالی و بدستان غربی) و ۵ نقطه شهری به نام‌های هریس، زرنق، بخاشیش، کلوانق و خواجه و ۱۰۴ آبادی می‌باشد.

### یافته‌ها و بحث

بر اساس وضعیت‌های احتمالی آینده پیش‌روی برنامه‌ریزی توسعه گردشگری روستایی شهرستان هریس، در کل ۱۸ وضعیت مختلف برای ۶ عامل کلیدی شناسایی شد که این وضعیت‌ها شامل سه طیف مطلوب، بینابین و نامطلوب بود. جدول ۱ پیشان‌های کلیدی مؤثر برای رهیافت برنامه‌ریزی توسعه گردشگری روستایی شهرستان هریس را نشان می‌دهد. این عوامل با نظرسنجی از کارشناسان و با استفاده از نرم‌افزار میک مک استخراج شده و به عنوان عوامل برتر و پیشان‌های کلیدی در سناریو نویسی مورد استفاده قرار گرفته است (جدول ۱).

جدول ۱- پیشان‌های کلیدی توسعه گردشگری روستایی شهرستان هریس

ردیف	عنوان
۱	بهره‌گیری از فرهنگ و هنر روستایی در ارائه طرح‌ها
۲	توجه به تمام سطوح و اقسام جامعه در ارائه طرح‌ها
۳	تأکید بر استقلال فکری و عدم نقلیه از الگوهای خارجی در طراحی پروژه‌های گردشگری روستایی
۴	معرفی پروژه‌های انجام‌شده در سایت‌های گوناگون به زبان‌های مختلف
۵	طراحی فضاهای مناسب جهت برگزاری مراسم و آئین‌های سنتی با بهره‌گیری از نمادهای فرهنگی (طراحی مسیرهای فرهنگی برای گردشگران)
۶	نگاه به گردشگران روستایی به عنوان سفیران فرهنگی

پس از اینکه وضعیت‌های احتمالی مربوط به عوامل کلیدی مشخص گردید برای سنجش قضاوت‌ها و اثر هر یک از وضعیت‌ها بر یکدیگر، ماتریس متقاطع ۱۸\*۱۸ به صورت پرسشنامه محقق‌ساخته طراحی گردیده و در اختیار خبرگان و متخصصان قرار گرفت. پاسخگویان با طرح این سؤال که «اگر هر یک از وضعیت‌های ۱۸ گانه اتفاق بیفتد چه تأثیری بر وجود و یا عدم وجود سایر وضعیت‌ها خواهد داشت؟» به تکمیل پرسشنامه بر اساس سه ویژگی «رواج‌دهنده (توانمندساز)»، «بی‌تأثیر» و «محددیت‌ساز» اقدام نمودند. در پرسشنامه طراحی شده وضعیت‌ها می‌توانند اثرگذاری منفی را نیز نشان دهند که نمره‌های این بخش از پرسشنامه بین ۳+ تا ۳- متغیر است. سؤال محوری پرسشنامه این است:

- اگر وضعیت A1 از عوامل کلیدی A در آینده برنامه‌ریزی توسعه گردشگری روستایی اتفاق بیفتد، چه تأثیری بر وجود یا عدم وجود وضعیت B2 از عامل کلیدی B خواهد داشت که جواب آن‌ها درنهایت در نرمافزار سناریو ویزارد (Wizard) تحلیل شده است.

پس از گردآوری داده‌ها، امکان استفاده از نرمافزار سناریو ویزارد فراهم گردید و امکان استخراج سناریوهای با احتمال سازگاری و انطباق بالا، سناریوهای با احتمال قوی و سناریوهای با احتمال ضعیف برای محقق فراهم شد. جدول ۲ اطلاعات پژوهش تدوین سناریو برنامه‌ریزی توسعه گردشگری روستایی را نشان داده است.

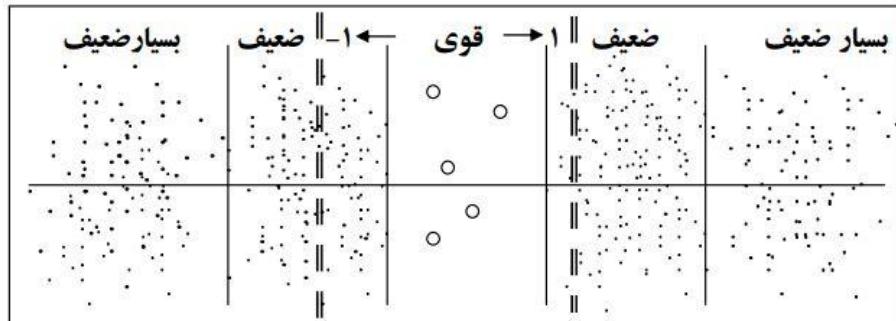
جدول ۲- اطلاعات پژوهش تدوین سناریو برنامه‌ریزی توسعه گردشگری روستایی

اطلاعات	توضیحات
نوع و تعداد سناریو	قوی
نوع و تعداد سناریو	ضعیف
نوع و تعداد سناریو	سازگاری بالا
تعداد توصیفگرها	۶
تعداد کل انواع (وضعیت‌های محتمل)	۱۸
تعداد توصیفگرها با ۳ وضعیت محتمل	۱۸
تعداد کلی پیکربندی	۷۲۹
* مورد از ۳۰ بخش داوری (۰/۰ درصد) خالی هستند.	
ماتریس شامل ۲۷۰ سلول داوری است.	
۸ سلول حاوی داوری برای تأثیر متقابل با نمره (۳-) است.	
۲۰ سلول حاوی داوری برای تأثیر متقابل با نمره (۲-) است.	
۲۹ سلول حاوی داوری برای تأثیر متقابل با نمره (۱-) است.	
۶۲ سلول حاوی داوری برای تأثیر متقابل با نمره (۰+) است.	
۵۸ سلول حاوی داوری برای تأثیر متقابل با نمره (۱+) است.	
۵۱ سلول حاوی داوری برای تأثیر متقابل با نمره (۲+) است.	
۴۲ سلول حاوی داوری برای تأثیر متقابل با نمره (۳+) است.	
این پژوهش شامل هیچ سناریو مستقل نیست.	
این پژوهش شامل هیچ سناریوی غیرفعال نیست.	
قابلیت اعتماد پژوهش	

ماهیت نرمافزار سناریو ویزارد به صورت کاهش ابعاد احتمالی وقوع سناریوها از میان میلیون‌ها سناریو به چند سناریو محتمل با احتمال وقوع بالاست. بر اساس نتایج به دست آمده، تعداد ۸ سناریو با احتمال وقوع بالا به دلیل عملیاتی نبودن و دور از انتظار بودن نتایج آن‌ها جزو سناریوهای برتر و مطلوب محسوب نمی‌شوند و نمی‌توان از آن‌ها به عنوان سناریوهای برتر استفاده کرد. همچنین نتایج به دست آمده برای سناریوهای ضعیف نشان می‌دهد که ۴۶۷ سناریو با توجه به ضعیف بودن این سناریوها و منطقی نبودن بررسی ۴۶۷ سناریو، این نوع سناریوها هم جزو سناریوهای مطلوب محسوب نمی‌شوند. بنابراین آنچه منطقی به نظر می‌رسد این است که از بین سناریوهای قوی (۸ سناریو) و سناریوهای

## تدوین سناریوهای توسعه گردشگری روستایی در شهرستان هریس

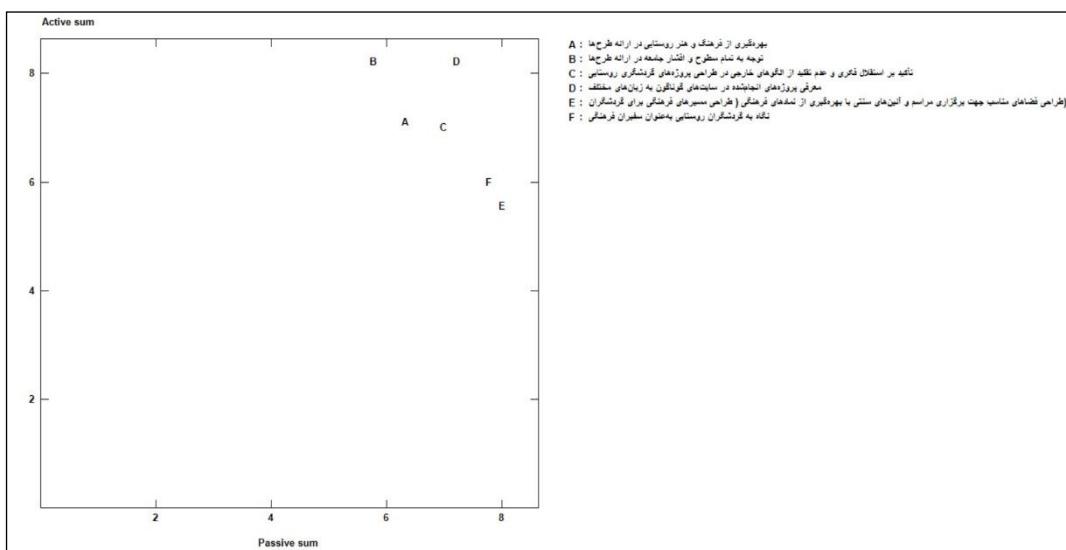
ضعیف (۴۶۷ سناریو)، سناریو با سازگاری یک یا سناریو با سازگاری بالا در نظر گرفته شود که بر اساس نتایج تعداد ۶۲ سناریو به دست آمد. فاصله یک در سناریو با سازگاری یک در واقع گسترش پهنه سناریوهای قوی بهاندازه یک واحد به سمت سناریوهای ضعیف می‌باشد. نگاره ۲ نحوه انتخاب سناریوهای با سازگاری یک میان انبوه سناریوها را نشان داده است.



نگاره ۲- نحوه انتخاب سناریوهای با سازگاری یک میان انبوه سناریوها

با توجه به نگاره ۲ و نتایج حاصل از روش سناریو ویزارد تعداد ۶۲ سناریو با سازگاری بالا انتخاب شده‌اند و با توجه به اینکه هر کدام از عوامل کلیدی دارای ۳ سناریو محتمل هستند، هر یک از سناریوها به ۳ دسته، مطلوب، ایستا و بحرانی تقسیم شده‌اند. در ادامه این سناریوها به تفصیل بحث شده است.

سیستم شبکه به ارزیابی نقش عوامل کلیدی در سیستم تحلیل می‌پردازد که در واقع گام آماده‌سازی است و برای ساخت سناریوی حقیقی مورد استفاده قرار می‌گیرد. سیستم شبکه از محاسبه جمع همه اثرات اعمال شده توسط یک عامل کلیدی و محاسبه همه اثرات اعمال شده روی یک عامل کلیدی به دست می‌آید. این عوامل کلیدی با استفاده از نشانه‌های اختصاری در صفحه نمودار ترسیم نشان داده شده‌اند. نشانه‌های اختصاری عوامل کلیدی همراه با نام اصلی آن‌ها نیز در سمت راست نمودار آورده شده‌اند (نگاره ۳).



نگاره ۳- شبکه سیستم سناریوهای برنامه‌ریزی توسعه گردشگری روستایی

با توجه به مطالب بیان شده، در بخش‌های زیر، توصیفگرها بر اساس تصمیمات متقابل بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. سناریوهای مطرح شده به غیر از یک سناریو زیر ناسازگار هستند (نگاره ۴).

درباره توصیفگر «نگاه به گردشگران روستایی به عنوان سفیران فرهنگی» فرضیه «عدم اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های مشخص برای توجه به گردشگران روستایی به عنوان سفیران فرهنگی» انتخاب شده است. این فرض توسط عناصر سناریوی زیر پشتیبانی می‌شود:

- طراحی فضاهای مناسب جهت برگزاری مراسم و آئین‌های سنتی با بهره‌گیری از نمادهای فرهنگی (طراحی مسیرهای فرهنگی برای گردشگران): برنامه‌ریزی منسجم و کارآمد در راستای طراحی فضاهای مناسب جهت برگزاری مراسم و آئین‌های سنتی با بهره‌گیری از نمادهای فرهنگی (طراحی مسیرهای فرهنگی برای گردشگران) (وزن ۱).

به طور خلاصه، این فرض امتیاز تأثیر -۴ را نشان می‌دهد. بنابراین، استدلال‌های مخالف این فرض غالب است.



#### نگاره ۴- تأثیرات بر روی عنصر سناریو

تعادل موافقان و معايب فرض جايگزين «طراحی و اجرای سیاست‌های مطلوب در راستای نگاه به گردشگران روستایی به عنوان سفیران فرهنگی» قاعچ‌کننده‌تر است در اين مورد ما طرفداران را می‌بینيم:

- بهره‌گیری از فرهنگ و هنر روستایی در ارائه طرح‌ها: نادیده انگاشتن مقوله بهره‌گیری از فرهنگ و هنر روستایی در ارائه طرح‌ها (وزن ۱)؛

- توجه به تمام سطوح و اشاره جامعه در ارائه طرح‌ها: حذف مشارکت‌های مردمی و عدم توجه به تمام سطوح و اشاره جامعه در ارائه طرح‌های گردشگری (وزن ۱)؛

- طراحی فضاهای مناسب جهت برگزاری مراسم و آئین‌های سنتی با بهره‌گیری از نمادهای فرهنگی (طراحی مسیرهای فرهنگی برای گردشگران): برنامه‌ریزی منسجم و کارآمد در راستای طراحی فضاهای مناسب جهت برگزاری مراسم و آئین‌های سنتی با بهره‌گیری از نمادهای فرهنگی (طراحی مسیرهای فرهنگی برای گردشگران) (وزن ۲).

امتياز تأثير فرض جايگزين برابر با +۲ است. اين باعث می‌شود که فرض جايگزين نسبت به فرض سناريو «عدم اجرای سياست‌ها و برنامه‌های مشخص برای توجه به گردشگران روستایی به عنوان سفیران فرهنگی» قابل قبول‌تر باشد.

## تدوین سناریوهای توسعه گردشگری روستایی در شهرستان هریس

به طور کلی مفروضات یک سناریو با استحکام نابرابر پشتیبانی می‌شوند. درجه استحکام را می‌توان با «مقدار سازگاری» بیان کرد. تفاوت بین امتیاز تأثیر فرض و امتیاز بهترین فرض جایگزین را اندازه‌گیری می‌کند. در فهرست زیر، توصیفگرها به ترتیب استحکام نزولی رتبه‌بندی شده‌اند:

**جدول ۳- استحکام توصیفگرها**

توصیفگر	فرض	ارزش سازگاری
توجه به تمام سطوح و اقسام جامعه در ارائه طرح‌ها	حذف مشارکت‌های مردمی و عدم توجه به تمام سطوح و اقسام جامعه در ارائه طرح‌های گردشگری	-۱
تأکید بر استقلال فکری و عدم تقليد از الگوهای خارجی در طراحی پروژه‌های گردشگری روستایی	تأکید ناکافی بر استقلال فکری و تقليد کم از الگوهای خارجی در طراحی پروژه‌های گردشگری روستایی	-۱
بهره‌گیری از فرهنگ و هنر روستایی در ارائه طرح‌ها	نادیده انگاشتن مقوله بهره‌گیری از فرهنگ و هنر روستایی در ارائه طرح‌ها	-۲
معرفی پروژه‌های انجام‌شده در سایتها گوناگون به زبان‌های مختلف	عدم معرفی پروژه‌های انجام‌شده در سایتها گوناگون	-۳
نگاه به گردشگران روستایی به عنوان سفيران فرهنگی	عدم اجرای سياست‌های مشخص برای توجه به گردشگران روستایی به عنوان سفيران فرهنگی	-۶
طراحی فضاهای مناسب جهت برگزاری مراسم و آئین‌های سنتی با بهره‌گیری از نمادهای فرهنگی (طراحی مسیرهای فرهنگی برای گردشگران)	برنامه‌ریزی منسجم و کارآمد در راستای طراحی فضاهای مناسب جهت برگزاری مراسم و آئین‌های سنتی با بهره‌گیری از نمادهای فرهنگی (طراحی مسیرهای فرهنگی برای گردشگران)	-۷

این سناریو شامل مفروضات با پشتونه ضعیف است. به همین دلیل باید ساخت سناریو را ناسازگار درونی توصیف کرد.

### نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بحران‌ها و مشکلات کنونی، موجه‌ترین دلیل برای اندیشیدن در خصوص آینده است. عامل دیگری که پرداختن به آینده را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد، در سرعت تحولات نهفته است. مناطق روستایی شهرستان هریس به دلیل داشتن آثار باستانی متعلق به قبل از میلاد، دوران ساسانیان و هخامنشیان، وجود تپه‌های باستانی با قدمت زیادی از جمله «دوزده باغیر» در نزدیکی روستای زرق، طبیعت بکر و دیدنی و کوهپایه‌ها، قلعه‌های بزرگ از جمله حوض قلعه‌سی و غیره و دارا بودن جاذبه‌های زیادی در زمینه فرهنگی، اکوتوریسم و توریسم صنعتی و غیره در سطح شهرستان‌ها و روستاهای آن، توامندی‌های بالایی در جذب گردشگران داخلی و خارجی را دارد که این امر می‌تواند توسعه منطقه‌ای را در سطح استان فراهم نماید؛ بنابراین با توجه به قابلیت‌های موجود در زمینه گردشگری می‌توان با شناخت سناریوهای ممکن و محتمل در این زمینه، بازتعريفی از نقش مناطق روستایی شهرستان هریس در زمینه گردشگری و راهبردی برای توسعه گردشگری آن ارائه داد. از این‌رو پژوهش پیشرو بر اساس نیاز به برنامه‌ریزی بلندمدت در حوزه گردشگری روستایی شهرستان هریس که با داشتن فاکتورهای مختلف یکی از مستعدترین مناطق کشور در جذب گردشگری روستایی است و با توجه به پیشینه تاریخی درخشن، وجود آبوهواهی متنوع و جاذبه‌های دیدنی، قابلیت توسعه گردشگری روستایی را دارد؛ اما با توجه به برنامه‌ریزی نادرست تاکنون آن‌طور که باید در این زمینه موفق عمل نشده است. با توجه به مطالب بیان‌شده، پژوهش حاضر، درصد رسیدن به پاسخی قانع‌کننده به این سؤال است که فاکتورهای کلیدی و تأثیرگذار بر توسعه آینده گردشگری روستایی شهرستان هریس کدام‌اند. در این مطالعه، پس از

گردآوری داده‌ها و پردازش آن در مرحله دلفی توسط متخصصان، امکان استفاده از نرم‌افزار سناریو ویژراد فراهم گردید و امکان استخراج سناریوهای با احتمال سازگاری و انطباق بالا، سناریوهای با احتمال قوی و سناریوهای با احتمال ضعیف برای محقق فراهم شد. بر اساس نتایج بهدست آمده، تعداد ۸ سناریو با احتمال وقوع بالا به دلیل عملیاتی نبودن و دور از انتظار بودن نتایج آن‌ها جزو سناریوهای برتر و مطلوب محسوب نمی‌شوند و نمی‌توان از آن‌ها به عنوان سناریوهای برتر استفاده کرد. همچنین نتایج بهدست آمده برای سناریوهای ضعیف، شامل ۴۶۷ سناریو می‌باشد که با توجه به ضعیف بودن این سناریوهایها و منطقی نبودن به پرداختن ۴۶۷ سناریو، این نوع سناریوها هم جزو سناریوهای مطلوب محسوب نمی‌شوند و نمی‌توان به آن‌ها تکیه کرد؛ بنابراین آنچه منطقی به نظر می‌رسد این است که از بین سناریوهای قوی (۸ سناریو) و سناریوهای ضعیف (۴۶۷ سناریو)، تعدادی سناریو با سازگاری یک یا سناریو با سازگاری بالا در نظر گرفته شود که بر اساس نتایج بهدست آمده تعداد ۶۲ سناریو می‌باشد. فاصله یک در سناریو با سازگاری یک در واقع گسترش پهنه سناریوهای قوی به اندازه یک واحد به سمت سناریوهای ضعیف می‌باشد. درنتیجه با توجه به نتایج حاصل از روش سناریو ویزارد تعداد ۶۲ سناریو با سازگاری بالا انتخاب شده‌اند و با توجه به اینکه هر کدام از عوامل کلیدی دارای تعداد ۳ سناریو محتمل هستند، هر یک از سناریوها به ۳ دسته، مطلوب، ایستا و بحرانی تقسیم شدند. عدم اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ای مشخص برای توجه به گردشگران روستایی به عنوان سفیران فرهنگی به عنوان سناریوی سازگار شناسایی شد که با فرض برنامه‌ریزی منسجم و کارآمد در راستای طراحی فضاهای مناسب جهت برگزاری مراسم و آئین‌های سنتی با بهره‌گیری از نمادهای فرهنگی (طراحی مسیرهای فرهنگی برای گردشگران) پشتیبانی می‌شود. پژوهش حاضر هم‌راستا با نتایج پژوهش قلمی چراغتپه و همکاران (۱۴۰۰) است. در این مطالعه نیز آگاهی جامعه محلی و گردشگران و بهره‌گیری از فرهنگ و هنر روستایی، افزایش فرهنگ گردشگرپذیری به عنوان عامل‌های تأثیرگذار بودند.

### منابع

- اصولی، ن.، ولی‌نژاد، م. (۱۴۰۰). تدوین راهبردهای توسعه توریسم روستایی به روش SWOT (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان خرم‌آباد). *علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران. (ویژهنامه)* ۱۷، صص ۲۱۵-۲۲۹.  
DOI: 20.1001.1.20081758.1400.17.0.16.0
- امیر فخریان، م.، و معینی، ع. ر. (۱۳۹۶). بررسی عوامل مؤثر در موفقیت دفاتر خدمات مسافرتی و گردشگری در زمینه برگزاری تورهای داخلی در شهر مشهد. *آمایش جغرافیایی فضا*. دوره ۷، شماره ۲۵، صص ۲۰۷-۲۲۰.
- ایمانی، ب. (۱۳۹۹). آینده‌پژوهی توسعه متوازن منطقه‌ای بر مبنای برنامه‌ریزی سناریوی مینا مطالعه موردی: استان اردبیل. *جغرافیا و توسعه*, دوره ۱۵، شماره ۵۸، صص ۴۴-۴۷. DOI: 10.22111/GDIJ.2020.5323.17-۴۴
- بهمن، ک. (۱۳۹۳). راهبردهای برنامه‌ریزی، جهت دستیابی به توسعه پایدار گردشگری با استفاده از تکنیک SWOT (مطالعه موردی: روستای ابیانه). *اطلاعات جغرافیایی*, دوره ۲۳، شماره ۹۰، صص ۷۳-۸۱.  
DOI: 20.1001.1.25883860.1393.23.90.7.1
- رحیمی، م.، هنری، ف.، و رومیانی، ا. (۱۴۰۱). برنامه‌ریزی و آینده‌نگاری توسعه پایدار گردشگری استان خوزستان. *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*, دوره ۱۲، شماره ۴۵، صص ۵۱-۶۶. DOI: 10.30495/JZPM.2020.4247
- رکن‌الدین افتخاری، ع.، و قادری، ا. (۱۳۸۱). نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی (نقد و تحلیل چهارچوب‌های نظریه‌ای).  *برنامه‌ریزی و آمایش فضا*, دوره ۶، شماره ۲، صص ۴۱-۲۳.
- رکن‌الدین افتخاری، ع. ر.، و مهدوی، د. (۱۳۸۵). راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT: دهستان لواسان کوچک. *مدرس علوم انسانی*, شماره ۴۵، صص ۳۰-۱.
- سازمان جهانی جهانگردی (۱۳۷۹). برنامه‌ریزی توریسم در سطح ملی و منطقه‌ای، ترجمه‌ی بهرام رنجبران و محمد زاهدی. اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.

## تدوین سناریوهای توسعه گردشگری روستایی در شهرستان هریس

- شاهی پور، س.، و مجتبی زاده، ح. (۱۳۹۵). تحلیل پیامدهای گردشگری روستایی بر توسعه (مطالعه موردی کندوان). *محیط‌شناسی*، دوره ۴۲، شماره ۳، صص ۶۳۷-۶۴۸. DOR: 20.1001.1.10258620.1395.42.3.12.7
- شماعی، ع.، و موسی‌وند، ج. (۱۳۹۰). سطح‌بندی شهرستان‌های استان اصفهان از لحاظ زیرساخت‌های گردشگری با استفاده از مدل TOPSIS و AHP. *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، دوره ۳، شماره ۱۰، صص ۴۰-۲۳.
- شمس، ش.، حسینی، آ.، و خورشیدیان، ر. (۱۳۹۵). تحلیل و ارزیابی کاربرد روش‌های سلسله مراتبی فازی در اولویت‌بندی و سناریوهای توسعه گردشگری روستایی مطالعه موردی استان مازندران. *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، سال ۵، شماره ۱۸، صص ۱۸۷-۱۵۸.
- علی‌اکبری، آ.، رهنماei، م.، ت.، و صفرعلی‌زاده، آ. (۱۳۹۴). مدیریت یکپارچه گردشگری، راهبردی برای توسعه منطقه‌ای در استان آذربایجان غربی. *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، سال ۵، شماره ۱۹، صص ۱۲-۱-۱.
- علی‌زاده طولی، م.، رحمانی، ب.، منشی‌زاده، ر.، مرید السادات، پ.، و رضویان، م. ت. (۱۴۰۱). تحلیل عوامل مؤثر بر کارآفرینی پایدار در سکونتگاه‌های روستایی روش‌های ساحلی (مطالعه موردی: روستاهای ساحل جنوب - قشم). *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، دوره ۱۲، شماره ۴۸، صص ۱۷۰-۱۵۷. DOI: 10.30495/JZPM.2021.27272.3849.
- قلمی چراغتپه، م.، دریان آستانه، ع. ر.، و خراسانی، م. آ. (۱۴۰۰). شناسایی و تحلیل پیشران‌های توسعه گردشگری روستایی (مورد مطالعه: شهرستان ارومیه). *آینده‌پژوهی ایران*، دوره ۶، شماره ۲، صص ۲۰-۱-۱.
- DOR: 20.1001.1.63652423.1400.6.2.9.9
- معدنی، ج.، و تقوی زیروانی، آ. (۱۴۰۱). اولویت‌بندی پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری روستایی در بهبود معیشت خانوارهای روستایی مورد: روستاهای پیرامون شهر سرعین. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، دوره ۱۱، شماره ۴۰، صص ۲۴۹-۲۳۳.
- DOR: 20.1001.1.23222131.1401.11.40.11.6.2۳۳-۲۴۹
- مهدى‌زاده، ج. (۱۳۸۸). برنامه‌ریزی برای ساختن آینده درآمدی بر مبانی و مفاهیم آینده‌پژوهی. *جستارهای شهرسازی*، دوره ۸، شماره‌های ۲۸-۲۹، صص ۴۸-۶۱.
- ناصرپور، ن. (۱۳۸۲). بررسی و تبیین موانع توسعه صنعت گردشگری در استان لرستان و ارائه راهکارهای مناسبی در این زمینه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران.
- ناظمی، آ. (۱۳۹۰). آینده‌نگاری از مفهوم تا اجرا. *تهران: انتشارات مرکز صنایع نوین*.
- نجفی کانی، ع. آ.، و نجفی، ک. (۱۴۰۰). ظرفیت سنجی گردشگری روستایی و نقش آن در توسعه فضایی و اقتصادی نواحی بیلاقی مورد: بخش مرکزی شهرستان دماوند. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، دوره ۱۰، شماره ۲۵، صص ۹۰-۶۹.
- DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.35.3.1
- نصرالله‌ی، ز.، جهانبازی، ن.، و ناصری، ط. (۱۳۹۴). رده‌بندی استان‌های کشور بر حسب جاذبه‌های گردشگری. *مطالعات مدیریت گردشگری*، دوره ۹، شماره ۲۸، صص ۳۷-۱۷. DOR: 20.1001.1.23223294.1393.9.28.2.0.۱۷-۳۷
- نعمتی، م. (۱۳۹۹). شناسایی پیشران‌های مؤثر بر گردشگری روستایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت بازرگانی گرایش استراتژیک، دانشکده مدیریت، مؤسسه آموزش عالی طلوع مهر.
- ویسی، ف.، صفیاری، ر.، و منوچهری، س. (۱۳۹۸). پیشران‌های مؤثر بر توسعه پایدار گردشگری نواحی روستایی با تأکید بر آینده‌پژوهی (مورد مطالعه: بخش اورامان شهرستان سروآباد). *مطالعات اجتماعی گردشگری*، دوره ۷، شماره ۱۴، صص ۷۲-۴۷.

Alam, M. S., and Paramati, S. R. (2016). The impact of tourism on income inequality in developing economies: Does Kuznets curve hypothesis exist?. *Annals of Tourism Research*, 61, 111–126.

Doi: 10.1016/j.annals.2016.09.008

Andrades, L., and Dimanche, F. (2017). Destination competitiveness and tourism development in Russia: Issues and challenges. *Tourism Management*, 62, 360–376.  
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.05.008>

- Butler, R. (2009). Tourism in the future: Cycles, waves or wheels?. *Futures*, 41(6), 346–352. Doi: 10.1016/j.futures.2008.11.002
- Cheng, S. (2010). Business cycle, industrial composition, or regional advantage?. A decomposition analysis of new firm formation in the United States. *The Annals of Regional Science*, 47(1), 147–167. Doi: <https://doi.org/10.1007/s00168-009-0361-0>
- Dogru, T., and Sirakaya-Turk, E. (2017). Engines of tourism's growth: An examination of efficacy of shift-share regression analysis in South Carolina. *Tourism Management*, 58, 205–214. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.10.021>
- El-Gohary, H. (2016). Halal tourism, is it really Halal?. *Tourism Management Perspectives*, 19, 124–130. Doi: 10.1016/j.tmp.2015.12.013
- Helgadóttir, G., and Dashper, K. (2020). 20 years of Nordic rural tourism research: A review and future research Agenda. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 1–10. Doi: <https://doi.org/10.1080/15022250.2020.1823246>
- Karali, A., Das, S., and Roy, H. (2021). Forty years of the rural tourism research: reviewing the trend, pattern and future agenda. *Tourism Recreation Research*, Doi: <https://doi.org/10.1080/02508281.2021.1961065>
- Lew, A., and Mckercher, B. (2006). Modeling tourist movements, a local destination analysis. *Annals of Tourism Research*, 33(2), 403-423.
- Lindgren, M., and Bandhold, H. (2003). *Scenario planning the link between future and strategy / Mats Lindgren, Hans Bandhold*. Macmillan: Palgrave
- Marais, M., Plessis, E. D., and Saayman, M. (2017). Critical success factors of a business tourism destination: supply side analysis, *Acta Commercii*, 17(1). Doi: <https://hdl.handle.net/10520/EJC-5cdde6861>
- Njoroge, J. M. (2014). An enhanced framework for regional tourism sustainable adaptation to climate change. *Tourism Management Perspectives*, 12, 23–30. Doi: 10.1016/j.tmp.2014.06.002